

CASTALDO ERDÉLYBEN.

MÁSODIK SOROZAT. — ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Csanádban Fráter Györgynek várnagya Perusich Gáspár vala, Petrovics megszálló seregét pedig egy Cserepovics Miklós nevű rác ember vezényelte. Az őrség számát nem ismerjük, az ostromlók száma Tinódy szerint ¹⁾ állítólag nyolcz ezer volt; de ezek hosszabb ideig ²⁾ hasztalanul döngették az öreg vár falait. Időközben Fráter György értesülvén Csanád veszedelméről, hű vezérének Varkocs ³⁾ Tamásnak üzent, hogy siessen a szorongatott őrség segélyére. Varkocs tehát kivonulván Nagy-Váradból «nagy sok néppel táborba küszälla (és) az Körös mentébe siet, el-alászállá».

Tinódy, mint már előbb említettem, azt állítja, hogy Varkocs «Csanádhoz nem messze Körös mellett vala» midőn «sok erőkön» hozzá gyülekezének és Perusichnak is sikerült a rác megszálló csapatok éberségét kijátszani és «Csanádból hozzá kijutni» és a vár fölszabadításának terveit vele megbeszélni. Azt is beszéli továbbá a krónikás, hogy a rácok egy hű emberüket, Abdolitt Mikolát, harmad magával elküldötték a magyar tábor kikémlésére, de «gonosz szerencse adaték az rácznak», mert mindhármukat elfogták a magyarok és Mikolát a Körösbe fullasztották, két társát pedig megnyársolták. Varkocs ezután «a Körösön hamar elköltözék», Cserepovics pedig az elégetett Csanád helyséből «kitelepődék». A két fél

¹⁾ «Erdéli historiának másod része» *Régi magyar költők tára* III. 22.

²⁾ A chronológiát illetőleg lásd alább.

³⁾ Révay Péter őt «Barkóczy»-nak hívja. Ajánlom ezt genealogusaink figyelmébe. A névcseré igen egyszerű.

megütközött és a csata a rácok vereségével végződött, kiket a győztes Varkocs emberei állítólag közel Temesvárig üzték, hajtották.

Miután azonban a Körös több mint 70 kilométernyire van Csanádtól és a várhoz közelebb fekvő ponton már valami más víznél találkozott Varkocs Perusicsesal. Csanád megyének más folyója mint a Maros nincsen s azért valószínűleg valami ér mellett történt meg a dolog, a milyen Csanád megyében van elég, melyekben csak időszakilag, a nedves időjárás alkalmával folyik víz.

Centorio¹⁾ még Tinódynál is körülményesebben írja le a csanádi vár alatti csatát. Szerinte «Varcoccio» éjnek idején gondosan kikémleltette a rác tábort és azt vette hírül kémeitől, hogy ámbár a rácok nagy számban valának jelen a gyalog és lovas csapatokkal, ezek közt nem volt nagy a fegyelem vagy rend. Varkocs azért elhatározta a támadást és Perusichnak tudtára adta tervét. A kitűzött nap reggelén három hadosztályba formálván seregét, hajnal előtt két órával, a legnagyobb csendben megindult az ellenséges tábor ellen és épen hajnal hasadtával meglepte a még álmos rácokat, kik látván azt, hogy minden oldalról meg vannak támadva, eszeveszett futásnak eredtek s meg sem álltak hazáig. Varkocs mintegy 2,500 embert közülök levágott és 4,000 ember foglyúl ejtett s miután az egész vidéket az ellenségtől megtisztította, gazdag zsákmánynyal visszatért Nagyváradba. Cserepovics, úgy, amint fölugrott alvó helyéről, pőrén megszaladt és meg sem állt hazáig, hol siránkozva mesélte el balszerencsáját feleségének, ki azonban ahelyett, hogy megsajnálta volna őt, még jól összeszidta gyáva férjét. Cserepovicsnének ékes prédikációját megörökítette szerzőnk és Brutus is elég fontosaknak tartotta a hős asszony ígéit, hogy fölvegye azokat históriájába.²⁾

Hogy Csanádot mikor szállták meg a rácok, és hogy az ostrom meddig tartott, arról hallgatnak forrásaink. Csak annyit tudunk, hogy körülbelül szeptember végén indult Varkocs a vár segélyére és október végén ő még nem került vissza Nagy-Váradra.³⁾

¹⁾ 48—50. ll.

²⁾ III. 404. 405. — Forrását meg is nevezi ilyképen: «Haec ita acta, Centorius tradit».

³⁾ L. Pesthi Imre levelét Fráter Györgyhöz Nagyváradból 1550. okt.

Fráter György egy másik vezére pedig Bank Pál, az öreg katona, kire a barát Szászsebes védelmét bízta, volt, megtámadta Petrovics azon hadosztályát, mely Alvinczet szállotta volt meg és érzékeny veszteséget okozott nekik; de Bank maga is megsebesült.¹⁾

Végre október elején alig 2500 emberrel Khászim a budai pasa is megindult hadseregével és Nagy-Körösre ért; mi miatt, ha Verancsicsnak hitelt adhatunk, Ferdinánd generalissimoja szepeggni kezdett Szolnok biztonságáért. Végre azonban e veszély is elmúlt, mert Khászim megváltoztatta útirányát és Szeged felé vezette táborát.²⁾

29-éről. «Domino Varkoch ad expeditionem proficiscenti ante mensem de-
deram flor. mille, ut ista pecunia et stipendarios conduceret et dominis
familiaribus solutionem faceret. Scribit eam pecuniam defecisse et optat, ut
plures mittam.» Károlyi, 192. l. — Salm még október 24-én is azt írja
Egerből, hogy Csanádot még ostromolják a ráczok és Varkocs már össze-
gyűjtötte csapatait (congregatum habet exercitum colonis undique convoca-
tis), de még nincsen együtt elég hadereje arra, hogy a törököket vagy
ráczokat megtámadja. *Ep. Proc.* II. 219. — Verancsics pedig elég értelmet-
lenül azt írja nov. 15-én, hogy «proximo septembri mense Thomas Var-
cotius permissis Turcis incolumes Lyppam pertingere et illinc etiam Tran-
sylvaniam promovere . . . Csanadinum obsidione Rascianorum liberavit.»
VII. 147. Szerinte Varkocsnak jóval nagyobb hadereje volt, mint a törö-
köknek (copias . . . longe majores quam ipsi). Salm ennek épen ellenkező-
jét állítja (exercitum . . . ad propulsandos . . . Turcas et Rascianos inva-
lidum) és miután mindkettő Egerből írnak, már csak a katona ember
ítéletének kell elsőbbséget adnunk. — Brutusnál (III. köt.) a 356. l. utolsó-
előtti sorában egyszerre, minden előleges figyelmeztetés nélkül, azt olvas-
suk, hogy «ergo male re ad Csanadinum gesta . . .» stb. Ez valószínűleg
csak a 404. lapon mondottak után következik.

¹⁾ Verancsics. VII. 108. 112. — Szept. 26-áról.

²⁾ *Ep. Proc.* II. 214. Egerből okt. 12-én. — A megelőző napon azon-
ban azt írta, hogy a pasa Erdély felé indult és a fél-úton, Szolnok és Sze-
ged közt vesztegel («haesit ferme in medio itineris, quod est inter Zege-
dinum et Zolnocchum»). Verancsics VII. 133.

VII.

Bucholtz szerint Izabella még «Lőrincz napja utáni szombaton¹⁾ (aug. 16.) elküldötte volt «Salvaz» János nevű titkárát oly üzenettel a portára, hogy Szulejmán ne higgyen a barátoknak és szept. 7-én²⁾ írt Konstantinápolyba, hogy ámbár jól mennek dolgai, miután a szászok és a nemesség nagy része vele és fiával tart, a székelyek közül is számíthatnak pártolókra és az oláh vajdától is remélnék segítséget, Fráter Györgyöt hivatalából oly gyorsan elmozdítani nem lehet, mert ez nem könnyű dolog. Utasítja azért követét, hogy a késedelem miatt mentegetőzzék a királyné nevében a szultánnál és Rusztem pasánál.³⁾

Ugyancsak Bucholtz szerint még szept. 8-án írt Janusz bég Izabellának, hogy «a szultán meghallgatta mind az ő, mind pedig Fráter György követeit s a barát minden hivatalát a kinstartósággal együtt⁴⁾ Petrovicsra ruházta. A barát követét⁵⁾ pedig átszolgáltatta az ő követének,⁶⁾ hogy őt fogva vigye haza. Mindenben engedelmeskedjék ezentúl a porta parancsainak (a királyné)». Petrovicsot egyszersmind figyelmeztette a bég, hogy minden alattvalójával jól bánjon, legyen igazságos, adja meg a magáét minden-

¹⁾ Bucholtz VII. 246.

²⁾ U. o. Így adja ő a két dátumot. Egy kevésbé ismert Lőrincz — némely kalendáriumban «Laurentius Justus»-nak is hívják — nevű szentnek ünnepe szept. 5. fordul elő s péntek volt 1550-ben, tehát Lőrincz napja utáni szombat szept. 6. volt.

³⁾ Tinódy szerint Izabella csak a ráczoknak Csanád alatt vallott kudarcának hallatára irattat a postára Mahmut csasz által és üzeneti meg a szultánnak «Fráter Györgynek két nagy hadát»; mire ez feleletül beküldi Ali csasz Erdélybe. (23. l.) Ez azonban a mondottak után nem áll.

⁴⁾ «dass fortan Petrowyt die ganze Würde und Einnahme der Verwaltung Bruders Georg führen solle» — írja elég furcsa németséggel Bucholtz.

⁵⁾ *der Gesandte Georgs.*

⁶⁾ *des Ihrigen* (egyes számban mindkét esetben). — Tinódy szerint azonban a szultán megküldé Izabellának «az ország követit és az Fráter Györgynek az két fő szolgálit» fogva. (23. l.)

kinek és olyképen kormányozza az országot, hogy panasz a portát ne érje.¹⁾ Tinódy még azt teszi hozzá,²⁾ hogy a szultán e levelet Ali csauszszal küldte el Erdélybe, ki a királyfi számára «aranyos zászlót» és «vont arany fosztányt,» Petrovicsnak pedig «aranyas fosztányt» hozott magával. Továbbá, hogy a csausz átadá a zászlót a királyfinak, s hogy ezt tartani «Királyfi adá Terek Jánosnak». Ezt azonban kötve kell hinnünk, ha t. i. Verancsicsnak igaza van, hogy Fráter György a királynét és fiát már szept. 4-ke óta Gyula-Fejérvárban körülzárva tartotta és ha Bucholtz is helyesen közölte János bég levelének keletét, mert Ali csausz akkor csakis a barát megszálló seregeinek táborán át juthatott volna Fejérvárra a királynéhez.

VIII.

Tinódy elbeszélése szerint továbbá a szultán parancsot küldött Ali csauszszal a moldvai és havasalföldi vajdáknak és a magyarországi «bégöknek, pasáknak» hogy Izabella segélyére siessenek.³⁾ Szerinte a királyné Szalánczy Jánost küldötte a budai pasához és a két vajdához is iratott leveleket. «Rémöle Fráter György mikor ezt meghallá, (és) Gyula-Fejérvár alatt királyfira szálla.»⁴⁾

¹⁾ VII. 247.

²⁾ 23. l. — Huber Alfonz megelégszik a Bucholtz idézetével és nem látta az eredeti okiratot.

³⁾ Aramon előadása szerint Fráter György a királynét és fiát ostrom alá vette Gyula-Fejérvárban «et la tenoit si serrée, que pour n'avoir esté pourveue à temps, ledit Frere Georges n'esperoit pas moins, que de la mettre ses mains». A királyné erre újabban segélyért folyamodott a szultánhoz (fit nouvelle instance à ce Grand Seigneur) és parancsot eszközölt ki tőle, hogy a moldvai és havasalföldi vajdák és «Cassin Bassa, Bellierbey de Bude» a szorongatott Izabella segélyére siessenek. (Drinápoly) decz. 13. Ribiernél II. 292—4.

⁴⁾ Ha ez úgy történt, akkor Ali csausz még szeptember 4-ke előtt érkezett a királynéhez. Tinódy chronológiája azonban ép oly bizonytalan, mint Verancsics vagy Bucholtz dátumai. — Ostermeyer azonban szintén azt írja, hogy a barát csak Szent Mihály napkor (szept. 29.) kerekedett föl (aufgemacht) és vonult Fejérvár alá. p. 39. Különb, mint látni fogjuk, az ő chronológiája sem ment minden zavartól.

És csakugyan nemsokára ezután egy moldva és oláh had tört be Erdélybe és a törökök is végre átkeltek a Tiszán és okt. 24-ke körül már Lippa, Arad, Simánd és Boros-Jenőnél, a Makra alján jártak seregeik.¹⁾ Ugyanazon hó utolsó napjaiban Lippa alól is megmozdultak²⁾ s Khászim pasa átlépve az erdélyi határt, november 2-án, vagy már előbb³⁾ Maros-Illyénél táborozott, midőn megérkezett hozzá Izabellának Mahmut csausz útján küldött üzenete, hogy ő a baráttal kibékült s azért nincs többé szüksége a korábban részéről sürgetett segílyre.⁴⁾ Fráter György ugyanis időközben lövetni kezdette Gyula-Fejérvárt, mire Petrovics kapitulált.⁵⁾ Izabella királyné pedig vi coacta megegyezkedett a barát-

¹⁾ L. Salm levelét Egerből, okt. 24-éről. *Epist. Proc.* II. 219. — Verancsics azt írja, hogy már szept. 14-én érkeztek a törökök ide, de ez nyiltan toll vagy sajtóhiba. Verancsics VII. 140.

²⁾ «Bassa vero Budensis cum Turcis jam die abhinc quarto, aut quinto, ab oppido Lippa versus Transilvaniam castra movit.» Báthory András Ecsedből nov. 2-án. *Ep. Proc.* II. 221.

³⁾ Khaszim pasa, ki még a saját nevét sem ismeri és «Kassun pasá»-nak írja magát alá s mint valami jó keresztény «die dominica post festum omnium Sanctorum anno 1550.» keletről datálja levelét, azt írja ugyan, hogy Mahmut csausz akkor jött hozzá «dum pervenimus in planicies circa Illye existentes»; de ebből még nem következik az, hogy csak az nap érkezett Illyéhez, vagy hogy Illyéből irt directe.

⁴⁾ L. Khaszim pasa levelét a *Török-magyarokori államokmánytár* I. 4. és 5. — Tinódy is azt írja, hogy Szalánczy «Kaszon pasával . . . Erdélyben ben vala, Lippa belől Tót-Váradján ő nyugszik vala». p. 25. — Talán már korábban is érkezett a török az erdélyi határhoz, mert Verancsics már október 26-án ír a budai pasa által követelt kárpótlásról. VII. 140.

⁵⁾ Egy más helyen azonban Verancsics azt a mende-mondát ismétli, hogy Petrovics Temesvárott vesztegelt és fősvénysége miatt halasztotta az ígért sereg összegyűjtését. A királynét pedig, miután magára volt hagyatva és nem voltak mellette férfiak, kik tanácsukkal és karjaikkal segítségére lehettek volna, félelem lepte meg és elhagyva a gyöngye Gyulafehérvárt, melynek parancsnokának előbb parancsot adott volt, hogy a várat adja föl, Szászsebesbe szökött. (VII. 156.) — Az ilyenféle pletykákkal — a mint igazi nevükön már Szilágyi Sándor nevezte meg azokat — traktálta az együgyű, elfogúlt Verancsics osztrák párti barátait. Tegyük föl, hogy a királynénak csakugyan sikerült volna a megszálló sereg éberségét kijátszania, Szászsebesben az öreg Bank Pál, Fráter György hű emberének kelepcezésébe került volna. — A vár lövetésének idejét illetőleg Huber Alfonz azt írja,

tal, ki sűrű krokodiluskönnyek hullatásával, melyekből úgy látszik, folyvást bő készlet állott rendelkezésére, megkövette a királynét és fiát és ismét hűséget ígért nekik.¹⁾

Az egyezség föltételei Verancsics szerint²⁾ a következők voltak: 1. hogy a barát mindenben alávesse magát a királynénak s evvel rangjához illően bánjon; 2. hogy a törökök követeléseit kielégítse; 3. hogy béküljön ki Petrovicscsal és vele együtt közösen munkálkodjanak a királyfi érdekében és javára; 4. Fráter György tegye le fegyverét és bocsássa el seregeit; és végre 5. a királynét és

hogy a barát csak akkor kezdette ágyúztatni Gyula-Fejérvárt, midőn értesére esett, hogy a török és oláh csapatok már megindultak Erdély ellen. (16. l.) Forrást nem idéz, de úgy látszik, tudományát Verancsicsból merítette, ki azonban csak azt állítja, hogy a barát «nec prius ad hanc vim (értsd ágyúzást) dicitur accedere voluisse, quam comperit certo et Reginam et Petrovium Turcas evocasse». (VII. 133. V. ö. u. o. 135.) Tehát a kósza hír Hubernál már igaz történetté van transformálva. Kötve hiszem, hogy Fráter György szétbocsátotta volna hadait, ha tudta volna, hogy a török sereg és oláh seregek már megindultak volt ellene.

¹⁾ Az egyezkedés napját nem ismerjük. Verancsics két dátumot említ, t. i. Mihály napját (szept. 29.) — de ez kissé korán volna — és Márton napját (nov. 11.); ez meg nagyon késő. Az első hírt Somborítól, egy erdélyi embertől hallotta. Sombori «adjecit etiam inducias inter Petrovium et Heremitam fuisse factas ad festum divi Michaelis, eoque interim comitia molitam Reginam, in quibus erat fidei Transylvanos commonitura, quam olim sibi ac filio suo publicis juramentis obstruixerant» Egerből okt. 2. (VII. 120.) Október 26-án azonban azt írja, hogy «de Transylvanis motibus id habemus. Inducias mutuo nuper pepigerant ad festum divi Martini pacis tractande gratia». (VII. 140.) — A nagyszebeni jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy Lukács evangelista napján (okt. 18.) a barát még Gyula-Fejérvárnál táborozott. *Erd. Orsz. Eml.* I. 264. — Ostermayer botlik, midőn azt állítja, hogy a barát András napján (nov. 30.) ment be Gyula-Fejérvárba egyezkedni a királynéval. (42. l.) — Utiesenovič tudja az egyezkedés napját, mert azt állítja, hogy «schon nach drei Tagen (16. Okt. 1550) reute die Königin der (mit Bruder Georg) eingegangene Vergleich», (77. l.) de a forrását nem nevezi meg, s ő nem az az író, kinek egyszerű szavára elbihetnénk valamit. Okt. 13. Mihály napjának quindenája. Ha pedig okt. 16-át érti, ez ugyan Mihály nap pl. az angol kalendáriumban (St. Michael in Monte Tumba), de ezt aligha használták valaha nálunk. Lásd például Knauz *Kortan*-át.

²⁾ Verancsics VII. 140. — V. ö. Tinódy elbeszélésével 24. l.

Petrovics engeszteljük meg a szultánt és birják rá az Erdélybe hívott török hadakat, hogy forduljanak vissza.¹⁾

Erdélynek Ferdinándnak való átadásáról és a királyné és királyfi lemondásáról és kiköltözéséről, mint látjuk, egy szóval sincs említés téve.

IX.

Fráter Györgyöt a hír, hogy az ellenség mindenfelől közeleg Erdély felé, a legnagyobb készültségben találta. «A barát» — írja Báthory András — «alig 400 lovassal és 300 gyaloggal szállott táborba Thordánál. Mert a királynéval kötött egyesség után szétbocsátotta volt egybegyűlt csapatait. Most szívesen szeretné őket ismét összegyűjteni, ha lehetne.»²⁾ A régi szokás szerint tehát körülhordatta a véres tört³⁾ és Ferdinándhoz is folyamodott több ízben segélyért.

Így például még okt. 23-án írja Enyedről Nádasdy Tamásnak, hogy «majdnem végveszélyben forgunk (sumus nunc in extremo ferme periculo) . . . Ha tehát kell nektek ez ország (Erdély), úgy

¹⁾ Utiesenovíc azt meséli (77. l.), hogy a török had közeledtére Iza. bella a baráthoz fordult segélyért, s hogy ez «in seinem Unmuthe» azt felelte neki, hogy «Wer sie gerufen, der soll sie nun zurücksenden!» Forrást nem idéz, de Centorioból (53. l.) merítette ez anekdotát, melyre még azt sem foghatjuk rá, hogy «ben trovato» volna.

²⁾ *Epist. Proc.* II. 221. Egerből nov. 2-án. — Verancsics is azt írja, hogy «Heremita in Transylvania deceptus concordiae fiducia, quam cum Regina et Petrovio confecerat, adiit grave periculum». VII. 148.

³⁾ «Véres tört» említ Tinódy (25. l.), «gladius sanguinarius»-t Báthory András (id. h.), «sanguineum veru»-t Verancsics (VII. 149.); Centorio pedig lándsát és véres kardot («Una lancia, e una spada insanguinata»). Ez utóbbi részletesen írja le a szokást. Szerinte (100. l.), hadfölkelés idején, minden egyes kerület vagy hely (terra o luogo) előjárója egy magasra emelt lándsát és véres kardot hordoztat körül lóháton (sono portate a cavallo, e alzato in alto). Egy gyalog ember pedig, ki a véres kardot kíséri, főnhangon kiáltja, hogy «jön az ellenség, ragadjatok fegyvert, szálljatok táborba» és megnevezi a helyet, hol a fölkelőknek össze kell gyűlniök. — E szokást illetőleg lásd továbbá Szilády Áron jegyzeteit Tinódyhoz. (398. l.)

legyen gondotok reá mihamarább, nehogy török kézre kerüljön.»¹⁾ Október 29-én pedig Báthory Andrásnak is azt írja, hogy Erdély nagy veszélyben forog és kérve kéri Ferdinándot, hogy küldjön neki segílyt; ²⁾ de hasztalanúl. Bella gerant alii, tu felix Austria — festina lente!

Annál nagyobb lelkesedéssel gyűltek a külveszély hallatára az erdélyiek táborába,³⁾ úgy, hogy serege csakhamar mintegy 50—60 ezer emberre szaporodott,⁴⁾ ámbár Izabella és Petrovics fenyegetésekkel egyenesen megtiltották vala a fölkelést.⁵⁾

Miután a barát ágyúszóval kapacizálta volt Izabellát az egyezkedésre és miután, mint írtam, ez csak vi coacta békélt vele ki: a halandók szokása szerint a királyné azonnal megbánta a ki-erőszakolt alkut, amint értesült, hogy Khászim pasa már átlépte a határt és az oláh és moldva hadak is már útban vannak segílyére.⁶⁾ Male pacta, male dilabuntur. Ez a lélektani magyarázata annak, hogy miért ellenezte Izabella a fegyveres fölkelést. Nem lehetetlen azért az sem, hogy ámbár Izabella szinleg fölszólította a budai pasát, hogy forduljon meg seregével, mert nincs már többé szükség segílyére, titokban megsügatta neki Mahmut csauszszal,

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 217.

²⁾ *Epist. Proc.* II. 220.

³⁾ Verancsics szerint (VII. 149.) a barát Vásárhelyt tűzte ki gyülekezési helyül «quo ipse quoque Thorda abierat, indeque paucorum dierum spatío coacto populo et milite mercenario, summa celeritate senit Sato sabesum». De alább (u. a. lapon) azt állítja ismét, hogy «Heremita ad Vasarhelum oppidium, metropolum Seculorum, cum suis copiis consederat». — Tinódy szerint «gyüle Száz Sebösnél hatvanezör magával». (25. l.)

⁴⁾ Centorio szerint a barát kevés számú csapatot (alcune poche genti) hirtelen Tordán és Enyeden toborzott össze, de csakhamar mintegy 50 ezer ember (da cinquanta mila huomini) gyűlt zászlói alá (hogy hol gyűltek össze, azt nem említi) és ezeket Szászsebeshez vezette, hogy velük személyesen a budai pasa ellen vonuljon «con i quai se ne andò à Sassebesse per condursi in persona contra il Bascia di Buda». (53. l.)

⁵⁾ *Epist. Proc.* II. 221. Ezt Báthory András írja ecesdi várából november 2-án.

⁶⁾ Verancsics azt írja, hogy Izabella már harmadnap küldötte vissza a barátának a békeokmányt. (VII. 148.) De ha a királyné ily gyorsan dobta volna el az álarczot, a barátot aligha találta volna oly készületlenül a török-oláh ellenség.

hogy meg ne mozduljon helyéből, míg magától a királynétől további utasítást nem kap. Csak ily módon vagyunk képesek megmagyarázni a pasa levelének tartalmát, melyet a királyné útján a rendekhez intézett s melyben tudokra adja, hogy csak azon föltétel alatt áll meg hadseregével, hogy Fráter Györgyöt elhagyják, és külföldit nem ismernek el fejedelmüknek, hanem Izabellának és fiának hódolnak meg és ezeknek átadják a várakat és kamarákat mind. A királyné Diód várából erre megírta a rendeknek a budai pasa üzenetét¹⁾ és Márton napjára (nov. 11.) a három nemzetet országgyűlésre hívta össze Thordára.²⁾

A brassóiak követei már megis indultak volt a gyűlésre, de midőn Medvéshez érkeztek («Medwisch» falu Alsó-Fehérme gyében), hírt vettek, hogy közbejött akadályok miatt a gyűlés el fog maradni s hogy a budai pasa már útban van és 20 ezer emberrel egyenesen Gyula-Fejérvárnak tart.³⁾

Ez azonban csak rémhír volt. Csak annyi volt igaz belőle, hogy Khászim előhada Feru agának és ennek egy agatársának vezérlete alatt körülbelül 200 lovassal⁴⁾ elfoglalta Déva városát. Ennek vára akkor «Pétör deák», Petrovics emberének kezében volt, ki föl is szőlította a törököket, hogy jöjjenek fel a várba és figyelmeztette őket, hogy a városban a nap fölköltét be ne várják, mert Enyingi Török János a közeli Vajda-Hunyadból a következő éjjel meg szándékozik őket támadni. De «ez hírokkal az aga nem gondola», és a dévai főbíró intésére sem hallgatott, hanem a városban maradt. Hajnalban azután Török János csakugyan megjelent Dévánál 113 lovassal és 67 gyaloggal és miután «egy bízott embere», ki harmadmagával a város sorompójának őrizetével volt megbízva «leüté az lakatot lovagoknak», vitézei a városba «bésza-

¹⁾ Khászim pasa és Izabella leveleit közli a *Török-magyar államokmánytár* (I. 4.), csakhogy megfordított időrendben; s azért történetíróink úgy adják elő a dolgot, akaratlanul is, mintha Izabella már előre tudta volna a pasa levelének tartalmát. Miután 1550-ben Mindszent szombatra esett, a pasa levele nov. 2-án, a királynéé pedig nov. 4-éről van keltezve.

²⁾ *Erd. Orsz. Eml. I.* 267.

³⁾ Ostermeyer 41. l. — Ő azt írja, hogy a pasa a lippai táborból indult meg, de onnan, mint tudjuk, már régebben ment el.

⁴⁾ Nem 700-zal, mint Huber állítja, 17. l.

ladának» és a dévaiakkal együtt megrohanták a törököket. Feru agának agatársát maga Török János hegyes törrel derékben a sorompóhoz nyársolta, Feru agát pedig a dévai parasztok úzóbe vették és egy hágsónál Török János szemelättára és nagy bánatára koncziól-koncziára elvagdalták. A megrémült pogányok 88 halott visszahagyásával megfutottak. Nehányan közülök a várba menekültek, de zömük visszazaladt Khászim pasa táborra felé, magukkal ragadva további 500 török lovast, kiket a pasa Feru aga után bocsátott volt.¹⁾ A magyarok közül összesen csak négy ember esett el, köztük «vitéz Palatics Gergely», kinek halálát «sokan szánák». A győztesek «csudaszép nyereséggel. . . járának». Török János «küldte az kincstartónak egy tereket, egy zászlót az barátnak», ki szépen megköszöné ezeket neki «mint szerelmes fiának».

A köszönetet teljesen megérdemelte a fiatal főúr, mert Khászim pasa, a Dévából megugrasztott törökök meghallgatása után és azon értesülés vétele folytán, hogy az erdélyiek már meggyezkedtek és Fráter György már erős haddal rendelkezik és őt elülről, kapitánya, Varkocs Tamás, pedig hátulról készülnek őt megtámadni, nehogy keresztűzbe kerüljön, rögtön nagy sietséggel visszavonult,²⁾ fölégetve mindent útjában!

¹⁾ E török kudarczot részletesen beszéli el Tinódy (179—183. II.) és utána röviden Forgács (Id m.) — Tinódy úgy adja elő a dolgot, hogy Török János teljesen saját felelősségére, minden kapott parancs nélkül támadta meg a törököket Dévában; egyedüli célja lévén török fogságban nemrég elhalt apjának halálát megbosszulni. Lantosunk szerint Török azonnal elpártolt Izabellától, a mint értésére esett, hogy a királyné behívta a törököket, mert «az terekkel együtt hadban» nem akart lenni, «sőt atyjáért holtig ellenük» hadakozni. — Centorio ellenben azt írja (55. l.), hogy «Turco Giovanni» a Dévából portyázásból visszatérő 300 törököt Fráter György parancsára támadta meg. — Brutus közli a történetnek mindkét változatát (Tinódyét Forgács nyomán; III. 374., 375.) és Centorionak ad hitelt, mert ez állítólag Castaldotól, ez pedig Ferdinánd királytól hallotta volna a dolgot. De Brutus csak hallott valamit harangozni és persze téved.

²⁾ Ostermeyer ugyan azt állítja, hogy a barát körülzárta csapataival a törököket, s hogy ezek nem is menekülhettek volna el, ha a királyné kérelmére Fráter György bántalom nélkül nem engedte volna őket visszavonulni. Ez azonban csak a Brassóba érkezett hír visszhangja és merőben

Azalatt ugyanis, hogy Khászim pasa Izabella segélyére ment Erdélybe, Varkocs Tamás a Csanádot fölmentett győztes hadseregével egymás után elfoglalta Petrovics várait a Maros mentében, vagy közelében, névszerint Nagylakot, Makót, Egrest és Oroszlámot,¹⁾ és táborba szállt az utóbbi helynél.

Aldana és a fiatal Balassa János (Juan Balax) pedig, ki Szederkényi szerint²⁾ október végén lett Szolnokba küldve a várnagy mellé, saját felelősségükre küldöttek egy portyázó csapatot a budai pasa nyomdokában. Aldana már előbb titkon fölkereste volt Varkocs Tamást (el general de Fraile, llamado Balcoche)³⁾ és megbeszélvén vele a dolgot, három nap múlva ismét visszatért Szolnok várába, honnan elküldött száz spanyol fegyverest, három vagy négy a vidéket jól ismerő magyar kalauz vezetése alatt kocsikon (en cochas) «törököt cserkészni» (que fuesen a la traza de los turcos). A szolnoki magyarok előtt azonban el kellett titkolniok, hogy ők Aldana engedelmével mentek el e kalandra. A spanyolokhoz egy kisebb csapat magyar lovas és gyalog is csatlakozott, kik szinten úgy Balassa János tudtával, de az ő egyenes parancsa nélkül, fogtak a vállalatba. Sőt a látszat kedvéért a két vezér még őrzjáratot is küldött a kalandosok után, hogy őket visszatereljék. A kombinált spanyol-magyar csapat megérkezett Petrovics egy kis vára, Csálya⁴⁾ elé, melynek mintegy 200 főre rugó rácz őrsége

ellenkezik a barát elbeszélésével a Frigyes rajnai palatinushoz írt levelében. *Ep. Proc.* II. 227. «Qui» (Bassa Budensis) — írja a barát — «cum per exploratores in tuenda patriae libertate nos unanimes esse cognovisset, veritus locorum quorundam angustias, et ne a nostris intercluderetur tanta celeritate rediit, ut fugae similem in omnibus discessum exhiberet, vastatis igne omnibus locis, in quibus consideret, magna etiam clade per eos, qui viarum angustias obsederant, hostibus illata.»

¹⁾ «Nagylak, Ciallia, Mako, Egeresth et Orozlános» írja Verancsics. (VII. 148.) — Egy más helyen azonban azt állítja, hogy Nagylak és Csályában török őrség maradt vissza, a budai pasa visszavonulása után (VII. 166.)

²⁾ *Hevesmegye története* II. 120.

³⁾ *Expedición* 69. l. Aldana nem nevezi meg a helyet, hanem csak azt írja, hogy «en un lugar remoto», egy félreeső helyen.

⁴⁾ Belső Csálya, ma Csála puszta Aradmegyében, v. ö. Csánky Dezső, *id. földrajzi munkáját*, I. 760., 768. ll.

egy ideig vitézül tartotta magát, de vegre a spanyol csapat vezetője, látván hogy néhány magyar elesett és néhány spanyol megsebesült, fölégette a kaput (hizo poner fuego à la puerta) és a várba betódult spanyolok csakhamar kézi fegyvereikkel tusakodtak a ráczokkal. Az utánuk nyomuló magyarok pedig végleg eldöntötték a harc sorsát. Mintegy száz magyar visszamaradt a várban őrségül, a spanyolok pedig némi zsákmányul ejtett arany és ezüst tárgyakkal és más prédával visszatértek Szolnokba. E magában véve jelentéktelen előny Aldana szerint nagy befolyással volt a budai pasa elhatározására, mert Csálya elfoglalásának híre elterjedt mindenfelé és a fegyvertett jelentősége nőttön-nőtt, úgy, hogy csakhamar az a hír járta be a vidéket, hogy egy hat ezer emberre rúgó spanyol hadtest és egy nagyobb magyar haderő érkeztek meg a barát segítségére.¹⁾

A mit Khászim pasának Erdélyből történt visszavonulása után viselt dolgairól tudunk, azt Verancsicsnak egy rendkívül zilált előadású levelében találjuk.²⁾ Szerinte Khászim a Maros bal partjának mentében³⁾ vonult vissza s nem bízva a lippai őrségben (non ausi sese Lippensium fidei committere, quos ipsi ante et dolo et vi tentaverant) Szent-Miklósnál, Aradhoz közel, kelt át a

¹⁾ Aldana szerint Balassa János személyesen vett részt az expedicióban. — Csálya elfoglalását, de Varkocs részéről, Verancsics is említi (VII. 148.), ki egy későbbi levelében (decz. 11.) azt írja, hogy Balassa János a szolnoki őrséggel (cum praesidio Zolnocchino) Aradig jött volna s ott egy ideig tétlenül táborozott, alkalomra várva, hogy a budai pasa segélyére érkezett «Hadumus» pasával összetűzhessen. Miután azonban ily alkalom nem kínálkozott és magát elég erősnek nem vélte arra, hogy a törökökkel megütközzék, a Nagyváradról érkező Varkocshoz csatlakozott s vele együtt Csanád alatt megtámadta a ráczokat. Midőn pedig Varkocs «Hadumus» elől visszavonult, Balassa hazament Szolnokba, magával víve az ejtett zsákmányt, melyet azonban «keresztényektől», nem pedig «törököktől» vett el. (VII. 168.) Úgy látszik, az író hallott valamit az Aldana említette expedícióról Csálya ellen.

²⁾ Nádasdyhoz, decz. 11. Verancsics VII. 166—170.

³⁾ Illye a Maros jobb, Déva vára pedig a folyó bal partján fekszik. Tinódy szerint a dévai kudarc után «elindula Kászon basa nagy éhséggel, Maroson költözék éjjel sietséggel, Lippa felé siet nagy hertelenséggel». (27. l.)

folyón seregével kompokon.¹⁾ Azután az időközben segélyére érkezett, de Lippánál föltartóztatott Khadim Ali pasával, Bosznia szandsák-bégyével egyesülve, a törökök földúlták és fölégették Aradot és Simándot és kardélre hányták lakosaikat, csupán a serdületleneknek kimélve meg életüket, kiket rabszolgaságba hurczoltak el. Dúlásuknak ez alkalommal prédául esett a Vak Béla király óta híres, nagyszerű aradi székesegyház is. A kik a keresztények közül megmenekültek, azok Egerig (!) futottak.

Miután így a törökök bosszút álltak Simándon és az aradiakon azon vereségért, melyet Ali pasa még Khászim megérkezése előtt a szödi révnél²⁾ szenvedett, hol mintegy 1400 portyázó hajdú megtámadta volt őt, ámbár magának 2 ezer embere vala,³⁾ és miután egy-két apróbb elfoglalt várban⁴⁾ őrséget hagytak hátra, átkeltek a Tiszán és Szegedig visszavonultak, honnan Khászim pasa futárt küldött Sztambulba, hogy a szultánnak akaratát a további teendőket illetőleg megtudja.⁵⁾ Varkocs, ki Simándnál

¹⁾ Verancsicsnál tollhiba az, hogy a pasa a Tiszán kelt volna át «Tibiscum» — írja ő — «ad vicum Zent Miklós nuncupatum III. circiter milliaribus infra Lippam navibus transierunt.» Ebből világos, hogy a törökök a mai Kis-Szent-Miklósnál, mely Arad mellett fekszik Temes megyében, keltek át, még pedig a Maroson. L. Csánky id. m. I. 779.

²⁾ «Ad pagum Zewdy penes Marisum 5 M. passuum ab Orodio situm.» Szödi (mai német neve Schöndorf) vár, révvél a Maroson. Csánky id. m. I. 763. 765.

³⁾ Ennyit említ Aramon is. Ribier II. 292.

⁴⁾ Verancsics szerint Nagylakban és Csályában. De mint láttuk, Aldana szerint ez utóbbiban magyar őrség maradt.

⁵⁾ Ribier II. 292. — Verancsicsnál (a 166. l.) az áll, hogy «impetu in Bosnensem passam Nadumam nomine», de ez sajtó- vagy másolás hiba «Hadumum» helyett. A 169. lapon pedig megjegyzi, hogy «Hadum» (azaz Khádím) annyit jelent a törököknél, mint «herélt». Aramon pedig e pasát így nevezi: «Alibassa Monucque, Sanjacques de Bossine», hol «Monucque» ismét hiba «Eunucque» helyett. Ebből világos, hogy Verancsics «Hadumus»-a nem más, mint Khádím Ali pasa, Khászim utóda Budán. — Brutus azt regéli, hogy Khászim egyenesen haza ment Budára. «Certior factus Georgius» — írja ő — «barbarum, retio acto (retracto?) agmine se cum universis copiis recipere Budam coactum (quo enim sertis castris per sex dierum spacium pervenisset, inde unius diei itinere erat reversus) ubique bene gesta re, movere adversus Moldavum constituit.» (III. 375.) Azokat,

táborozott volt egy kis erővel¹⁾ és még Ali pasával egyedül sem mert megmérkőzni, Khászim pasa közeledtének hírére visszavonult és a Fehér-Körösön átkelve, a túlsó parton valahol ütött tábort.²⁾

Drinápolyba, hol ez időtájt a szultán egész udvarával telet, nagyon kuszált tudósítások érkeztek a magyar csataterről. Úgy látszik, a hír összezavarta Török János éjjeli támadását Dévára, a hajdúk fegyvertényével Szödinél, mert Aramon azt jelentette haza, hogy a nagyvezér közlése szerint Ali pasa két ezer lovasa találkozáskor Fráter Györgynek körülbelül ugyanannyi gyalogjával és néhány lovasával, és nem lévén még értesülve a királynéval létrejött egyességről, a két fél megütközött és Ali pasa érzékeny vereséget szenvedett s hogy a törökök közül csak kevesen menekültek meg. Ali pasa maga pedig súlyosan megsérült.³⁾ Verancsics szerint azonban a pasának más komolyabb baja nem esett, mint az, hogy jól megbotozták őt⁴⁾ a hajdúk.

X.

Még a törökök megérkezte előtt a moldvai vajdának öcsese, István, is bevonult Erdélybe nagy haddal (mit vielen Volk) az ojtozi szoroson át és Bereczknél (bei dem Bretz) tábort ütött; de 12 nap múlva minden kártétel nélkül (ohne Schaden) — írja Ostermeyer — ismét kivonult az országból.⁵⁾ Fráter György egyelőre

kik Brutus e talányát megfejteni kísértének, figyelmeztetnem kell, hogy Maros-Illyétől Budáig több mint 400 kilométer az út.

¹⁾ Tinódy 27. l.

²⁾ Tinódy és Verancsics.

³⁾ Ribier II. 292. — Odet de Selve (Charrièrenél) pedig félreértvén Aramon levelét, azt írja haza Velenczéből, 1551 febr. 25-én, hogy a budai pasa és az oláh vajda is (le Voldan, le boldan) a Tiszánál állapodtak meg (Aramonnál: «une rivière nominée le Tis») a szultán parancsának megérkeztéig.

⁴⁾ «Hadumus passa . . . pastorum baculis pulsatus est.» VII. 169.

⁵⁾ «Am Sonntag omnium Sanctorum» írja ugyan Ostermeyer (p. 40.), de e dátum, úgy látszik, a második betörésre vonatkozik. — Fráter György azt írja 1551 jan. 7., hogy «Stephanus hac aestate quo animo Turca in nos esset cognovimus . . . enim frater germanus Eliae vajvoda Moldavus (így

5000 embert küldött volt ellenük Kemény János vezérlete alatt¹⁾ és még nagyobb hadat is volt szándékában utánuk meneszteni, de a moldvaiak nem várták be a barát csapatainak megérkezését és ütközet nélkül meghátráltak.²⁾

A szultán részéről érkezett újabb sürgetés folytán — mint írja a barát³⁾ — és hogy István kudarczát megbosszulja⁴⁾ egy második, török-tatár csapatokkal egyesült, és ezekkel együtt mintegy 14 ezer emberre becsült moldvai hadsereg ismét az ojtózi szoroson át betört a Székelyföldre november elején vagy közepén,⁵⁾ ezúttal magának a vajdának, Éliásnak⁶⁾ vezérlete alatt, s Kaczáig (Nagy-Küküllő-megyében a Nagy-Homoród patak mellett) és Zsomborig (Udvarhely megyében a Kis-Homoród mellett) minden ellentállás

«vajvodae Moldavi» helyett), mandato Caesaris Turcarum, exercitum nostrum contemnendo, in fines regni Transilvaniae irruerat . . .» *Ep. Proc.* II. 226. Egy későbbi levelében ugyane tárgyat illetőleg pedig azt írja, hogy «Stephanus frater germanus Eliae Vajvodae Moldaviensis . . . ante adventum Turcarum Transilvaniam bello tentaverat». U. o. 293.

¹⁾ «Brassó havasánál jó Kemén Jánosval . . . hagyta seregöket.» Tinódy 25. l.

²⁾ «Convocatis igitur regni ordinibus, praemissisque quinque millibus hominum, dum majores copiae sequerentur, inter Alpes se recipere coactus est hostis.» *Ep. Proc.* 226.

³⁾ *Epist. Proc.* II. 227.

⁴⁾ U. o. 293.

⁵⁾ Verancsics VII. 149. Ostermeyer Eliás betörését a Márton napján (nov. 11.) és András napján (nov. 30.) történt események elbeszélése közé igtatja kelet nélkül, de chronológiája nem ment minden rendetlenségtől. — Fráter György úgy adja elő a dolgot, hogy a moldvai vajda legutolsónak érkezett Erdélybe. L. *Epist. Proc.* II. 227. Még világosabban u. o. 293., hol azt állítja, hogy «post quorum (értsd Transalpinensium) discessum . . . Elias . . . (Siculorum terram) invasisse nunciatum est.»

⁶⁾ Eliás még akkor vajda volt. Csak 1551 (7059) május 1-jén mondott le a vajdaságról, öcsese, István javára. Ugyanezen időtájt lett mozlimmá. V. ö. Urechi Gergelynek krónikáját, melynek francia fordítással kísért eredeti szövegét Picot Emil adta ki Párisban 1878-ban *Chronique de Moldavie* cím alatt és a *Publications de l'école des langues orientales vivantes* IX. kötetét képezi. A szóban forgó időkorre nagyon kevés dolgot tartalmaz. A kiadó hivatkozik Bongarsra (apud Schwandtner II. 888.), de ott csak azt a néhány szót találjuk, hogy «1550. Elias Waywoda Moldaviae cum Turcis (?) irrumpit in Ciculiam». — Bővebb adatokat Ostermeyer krónikája említ, a 41. lapon.

nélkül mintegy két hétig tüzzel-vassal pusztította a vidéket.¹⁾ Egy csapatuk az Olt vagy Fekete-Ügy völgyének mentében Brassó felé is portyázott le Prázsmárig,²⁾ de Brassó maga ezúttal megmenekült prédálásuktól, hadi sarcz fizetése és bor, kenyér és más élelmi szerek szállítása fejében.³⁾ Derékhaduk rendeltetése volt a segevári és medgyesi földeken át, Fogarast és Nagy-Szebent balkéz felől elkerülve, Szászsebesnél a török és oláh csapatokkal egyesülni.⁴⁾ Ezen tervüket azonban nem hajtották végre, mert a barát, ki Verancsics szerint⁵⁾ Szászsebesnél vagy «Vásárhelynél, a székelyek fővárosánál» táborozott seregével, azt írja, hogy csak 16 mérföldnyi távolságra jutottak el hozzá, és miután 130 falut leégettek és három ezer lelket rabúl ejtettek, ismét kivonultak az országból.⁶⁾

Centorio szerint⁷⁾ a barát a táborában levő székelyeket rendelte volt a moldvaiak ellen. A székelyek azonban a helyett, hogy tűzhelyeik védelmére siettek volna, a szászok elleni régi gyűléstől sarkalva, Szászsebes vidékét, hol útjok átvezetett, égették, dúlták és rabolták mindenfelé. Ha van ennek valami alapja, úgy aligha Szászsebes volt az illető vidék, mert Tordáról, Enyedről vagy Marosvásárhelyről nem Szászsebesen át vezet az út az ojtozi szoros felé.⁸⁾

1) «Über den Wald bis Kazendorf und Sommerberg.»

2) Verancsics VII. 149.

3) Ostermeyer 41—42. ll.

4), 5) Verancsics. (U. o.) Ugyanazon a lapon említi mind a két helyet. — A velencei követek 1551 febr. 1. írják Ágostából, hogy a barát egy embere jelentése szerint a moldvai vajda, adott ígérete daczára, hogy a fegyvert leteendi, elfoglalta a Barczaságot (Barza), de a barát (csapatának) közeledtére ismét sietve eltakarodott. *Venet. Dep.* II. 503. A tudós kiadók a Barczaságot Báziásnál keresik.

6) *Epist. Proc.* II. 228. 293. — «Sedecim enim milliarius ab hostibus aberam» — írja a barát. Huber azért ugyancsak eltéved, midőn azt írja, hogy a barát «warf sich vor Allem den Moldauern entgegen. Nachdem diese über die Grenze zurückgedrängt (így!) waren, traten auch die Übrigen (t. i. a törökök és oláhok) den Rückzug an». (17. l.) — V. ö. a következő lapon az első két jegyzetet.

7) Centorio. 54. l.

8) Ostermeyer szerint István betörésének hírére a székelyek Brassóba küldötték feleségeiket és gyermekeiket. (40. l.)

A budai pasával egyidőben ¹⁾ vagy nemsokára uána ²⁾ érkezett Erdélybe az oláh vajda is, egy ötödfel ezer emberre rúgó oláh-török hadsereggel. Ezek ellen a barát Kendy Jánost ³⁾ küldötte 1500 lovassal. Enyingi Török János pedig hadnagyát, Vas Benedeket, menesztette ellene, ki még Kendy megérkezése előtt föltámasztá a föld népét s nemest, nemtelent hadba indítá az ellenség ellen: ⁴⁾ Vas Benedek emberei fatörzsekkel eltorlaszolták az utakat és szorosokat s Hátszegnél ⁵⁾ föltartóztatták a vajda előhadát, míg Kendy

¹⁾ «Cumque jam Turcae intra terminos regni Transilvaniae . . . vastarent . . . dum recta contra hostem proparemus, Transalpinensem Vajvodam, magna manu superatis Alpibus, in Transylvaniam penetrasse exploratores retulerunt.» Így ír Fráter György 1551 szept. 7-én a pápához. *Ep. Proc.* II. 292.

²⁾ 1551 jan. 7-én azonban azt írja a barát Frigyeshez, a rajnai palatinushoz, hogy «quibus (t. i. Turcis) sic repulsis, Transalpinus Vajvoda, subita irruptione, Turcis in devastando hoc regno successit». *Ep. Proc.* II. 227. — 1550 okt. 29. ellenben a barát a tordai táborból megküldé Báthory Andrásnak a székelyek levelét «ex quibus potest intelligere hostes jam esse ex omnibus partibus in Transylvania». *Ep. Proc.* II. 220. Még mielőtt e levél Báthory kezébe juthatott volna, ez utóbbi azt írja az eszedi várból Nádasdy Tamásnak nov. 2-án, hogy «Vayvoda Moldaviensis, et Transalpinus, uterque sunt in Transylvania. Jam et Nobiles quosdam captivarunt.» U. o. 221. Bizonyára ez csak rémkép, és nem valódi hír volt.

³⁾ Így nevezi meg őt Fráter György két ízben. Centorio is «Giovanni Chendi»-nek hívja. Tinódy elkereszteli őt «Kendefi János»-nak és a Vöröstorony-szorost «Vörös Kapu»-nak. (25. és 184. ll.) Forgács a sötétben persze utána botlik. (9. l.) — Brutus szerint a barát «quoniam per exploratores cognoverat, jam Transalpinum movisse, qua illi erat per Brassovienses alpes transeundum, duos militum prefectos Joannem Kemin et Kendefium . . . cum valida militum manu mittit qui Rubram Turrin (vulgo Veres Torony vocant) insidentes, transire *conantem* prohibeant». III. 372.

⁴⁾ Tinódy szerint Vas Benedek Dévánál is jelen volt.

⁵⁾ Itt, úgy látszik, ismét hiba van Tinódy geographiája körül. Ha az ütközet, mint ez fölötte valószínű, csakugyan «Hátszeg»-nél (184. l. 235. v.) ment végbe, úgy az oláhok aligha jöttek be a «Vörös Kapu»-nál. (27. l. 627. v.) — Verancsics, ki jól ismerte a hátszegi vidéket (illorum locorum situs . . . a me saepissime peragratus), helyesen jegyzi meg, hogy Hunyadmegyéből a Vaskapu-szoros a legrövidebb út Oláhországba (per angustias Hazachiani districtus, quae Vas Kapu, hoc est, ferrea porta appellantur). VII. 161. — Ámbár Verancsics (más helyütt t. i. VII. 150.) is azt állítja, hogy az oláhok Szeben közelében a Vöröstoronynál az Olt folyó mentében

János megérkezett a derékhaddal. A vajda csúfos vereséget szenvedett, a győztes erdélyiek három zászlót és néhány ezernyi ¹⁾ lovat ejtettek zsákmányul.

Az ütközetet Centorio részletesen írja le. Szerinte Kendy János egy eléggé jókora lovas és gyalog sereggel vonult a havasföldi ellen, hogy ezt az Erdélybe vezető szorosoknál föltartóztassa és a budai pasával való egyesülését megakadályozza. A magával hozott csapatokon kívül még mintegy négy ezer fölkelő csatlakozott hozzá útjában. Egyesült haderejét ezután a legnagyobb csöndben az oláh vajda táborához közel vezette, kinek sejtelme sem volt arról, hogy a magyarok oly közel értek már hozzá. Miután Varkocs kémjeitől megtudta az oláh sereg dispositóját, hajnal előtt embereit egy hosszú arcvonalban helyezte el, hogy az ellenséget ily módon elámítsa és azt hitesse el velük, hogy a valóságnál jóval nagyobb erővel támad. Hajnal hasadtával azután óriási zajjal, fülhasító trombitaszóval és dobpörgéssel megtámadta a teljesen készületlen oláhokat, kik látván a harczosok hosszúra nyújtott arcvonalát és hallván az éktelen lármát, ijedtükben azt hitték, hogy a barát teljes hadi erejével vala jelen azért ellentállásra nem is gondolva, gyáván kereket oldottak. Varkocs emberei erre vérszemet kapván, utána iramodtak az ellenségnek s mintegy öt ezret közülök megöltek és óriási zsákmányt ejtettek.²⁾ Szerzőnk hozzáteszi, hogy e kudarcz annyira elkedvelenítette a havasalföldi vajdát, hogy hosszabb ideig nem mert fegyvert fogni Erdély ellen.

Fráter György pedig azt írja a pápához, hogy az oláh vajda jónak látta a vesztett csata után csapataival minél gyorsabban kitakarodni az országból, úgy hogy visszavonulása valóságos futáshoz hasonlított.³⁾

törtek be Erdélybe, Tinódynak részletes leírása a Vaskapu-szoros mellett bizonyít.

¹⁾ A barát egy helyen (*Epist. Proc.* II. 292.) 3 ezer lovat említ, más-hol (u. o. 227.) 5 ezret említ. — Centorio is 3 ezer lovat említ és azon-kívül sok zászlót (molte insegne), számos foglyot (molti prigioni) és dús zsákmányt. (54. l.)

²⁾ Centorio 54. 55.

³⁾ *Ep. Proc.* II. 293. és Tinódy 27. és 184. ll. — Verancsics persze, ki sokszor a füvet is hallja nőni, meg tudja magyarázni az oláh vajda magatartását is ez alkalommal. Szerinte «recte Valacchi itaque, meritoque»

Mintán így az ellenség mind kitakarodott az országból, az erdélyi hadak is hazamentek, «szállának mind ő földökbe». Fráter György pedig miután Bank Pált és csapatait kivonta Szászsebesből és ennek igazgatását a városbeliekre visszaruházta, hazatért Nagyváradra.¹⁾

Tinódy szerint «Szent Miklós nap felé valának csendességben»,²⁾ de alkalmasint már korábban is, mert Verancsics már nov. 22-én írja, hogy a barát már akkor legyőzte volt ellenségeit mind Erdélyben.³⁾

KROPF LAJOS.

maxime laudandi, qui tam constanter vel pecunia vel pietate Christiani nominis cum Heremita consenserunt. (quod fama fertur) ut ex ultro primam de se victoriae partem concesserint, fugam simulati; sed nos non aequae commendandi si et iis et nobis ipsis defuerimus». (VII. 151.) Verancsics a legtarkább híreknek is hitelt adott. Lásd pl. rémhíreit u. o. a 169. l. alján.

¹⁾ Ostermeyer, p. 42.

²⁾ Id. m. 27.

³⁾ Verancsics VII. 160. — Fráter György is azt írja decz. 6-án, hogy «prius quoque litteris significavimus, jam Moldavi ex hoc regno abierunt . . . Turcas et Transalpinos . . . sine aliquo regni hujus incommodo, ejecimus . . .» stb. Károlyi, 198. — Utiešenovič leírása «des ersten Isabellenkrieg» mulattató olvasmány, ámbár nem annak szánta, ha az ő seregeinek mozdulatait figyelemmel kísérjük a mappán. Először is Kendyt elküldi az oláhok ellen, azután a székelyeket a moldvaiak ellen, kik szerinte már Szászsebesig (!) nyomultak vala előre. A «Budáról érkezett» törökök már két mérföldnyire valának Dévától. Varkocs pedig 9000 emberrel Csanádnál lesé mozdulataikat. A «megrémült Izabella» és Petrovics kimenekülének Gyula-Fejérvárról, melyet erre Fráter György (szelleme?) elfoglala, «ő maga pedig» többi csapataival Khászim pasa ellen vonúlt, ki azon véleményben, hogy Izabella megcsalta őt, 300 lovas elvesztése után összes hadseregével megszaladt és Budáig meg sem állt. Fráter György erre a legnagyobb gyorsasággal megtámadja a moldvaiakat és a havasalföldieket is s kikergeti valamennyiüket a Vöröstorony szoroson át. Erre elmondhatjuk III. Napoleon generálisával: «C'est magnifique, mais ce n'est pas de la guerre!» Ha Khászim pasa «floh . . . nach Ofen», és Varkocs «zog ihm langsam nach», Fráter György pedig még csak lőtávolságba sem kerül, hogyan következtetheti a szerző azt, hogy «da hätte — schreibt Fessler — nicht ein Muselman dem Tode entinnen können, wäre es dem Eremiten und seinem Feldhauptmann Ernst gewesen, sie aufzureiben». Erre elmondhatjuk Utiešenovič saját szavaival, hogy «entstellt und verdreht ist in vielen Schriften vieles, sehr vieles, was Bruder Georg anbelangt», p. 5.